

Vejerslev Birk til ca. 1660.

Af P. HORN.

Indledning.

I det sydvestre Hjørne af Hovlbjerg Herred ligger de to Sogne Vejerslev og Aidt, der nu sammen med Nabsognet Thorsø udgør eet Pastorat og een Sognekommune. Forbindelsen med Thorsø er dog af forholdsvis ny Dato, idet den først kom i Stand 1673, da Thorsø, der tidligere havde været Anneks til Sall, lagdes til Vejerslev, fordi Præsteembedet i Sall nedlagdes, og dette Sogn blev Anneks til Hammel (Gjern Herred). Derimod har Vejerslev og Aidt fra de ældste Tider været i den nøjeste Forbindelse med hinanden. I det meste af den Tid, hvorom der haves skriftlige Efterretninger, har de været udskilt fra den øvrige Del af Hovlbjerg Herred, og en Tid har de udgjort et eget Birk. I det følgende vil jeg derfor stadig omtale de to Sogne under eet som Birket, uanset at de kun i det sidste Hundredaar af den Tid jeg behandler, har dannet et virkeligt Birk i juridisk Forstand.

Birkets Historie har tidligere været behandlet af Lærer J. Christensen i „Samlinger til jydsk Historie og Topografi“, 1. Række, VI Bind. Hr. Christensen har imidlertid ikke haft væsentlig andre skriftlige Kilder til Raadighed end „Ældste danske Arkivregistraturer“; hans Fremstilling er derfor nu paa mange Punkter forældet, dels paa Grund af hans Kilders Utilstrækkelighed, dels fordi han paa flere Punkter har misforstaaet dem; desuden har den historiske Forskning, siden Hr. Chri-

stensen skrev, formaet at kaste Lys over mange tidligere dunkle Punkter, f. Eks. angaaende Navnetydning, Bebyggelsesforhold og Landboforhold. Jeg har derfor i nærværende lille Arbejde søgt at give en ny Fremstilling af Birkets Historie. Foruden den foran nævnte Kilde har jeg især benyttet Silkeborg Lens Regnskaber, der findes i Rigsarkivet og gaar tilbage til 1596, og Matrikuleringsarbejderne fra 1662 og 1685, der findes dels i Rigsarkivet, dels i Matrikulsarkivet. Ogsaa enkelte andre utrykte Kilder er benyttede. I Rigsarkivet findes der ikke meget Materiale til Birkets Historie efter 1660; det maa søges i Frijsenborg Godsarkiv og i Landsarkivet i Viborg. Da jeg ikke har haft Lejlighed til at benytte disse Arkiver, har jeg maattet afslutte min Fremstilling ca. 1660. Jeg haaber senere at kunne føre den op til Nutiden.

I. Topografi og Bebyggelseshistorie.

Vejerslev Birk er temmelig langstrakt, idet Længden fra Øst til Vest er ca. $1\frac{1}{2}$ Mil, medens den største Bredde kun er ca. $\frac{1}{2}$ Mil. Vejerslev Sogn grænser mod Vest til Gudena, mod Nord til Sahl, Gulev og Gerning Sogne, mod Øst til Aidt og mod Syd til Skorup Sogn. Aidt Sogn grænser mod Nord til Hvorslev, Vellev og Hovlbjerg Sogne, mod Øst til Hovlbjerg og Haurum og mod Syd til Thorsø Sogn. Foruden Hovedbyerne findes i Vejerslevs Sogns nordvestlige Del Borre, i Aidt Sogn tre smaa Byer: mod Øst Mondrup, mod Syd Tungelund og mod Nordvest Astrup. Desuden har der i Vejerslev Sogn været endnu to, allerede i Middelalderen forsvundne Byer: Sønderby og Knubdrup.

Birkets Areal er ialt ca. 5000 Tdr. Land. Jordbunden er noget højtliggende, ret frugtbar. Terrænet er nogenlunde fladt, dog flere Steder gennemskåret af Dale med stejle Sider. Disse Dale er af forskellig Natur; i Aidt Sogn, særlig dets nordlige Del, findes en Del Jordfaldsdale, der er dannede ved Jordens Sam-

menstyrtning, da Landets Isdække for Tusinder af Aar siden smeltede. De øvrige er Aadale, gennemstrømmede af smaa Bække. I Aidt Sogns østlige Del findes den lille Mondrup Mose, hvorfra en lille Bæk løber mod Vest, Syd om Tungelund, og gør Skel mellem Aidt og Thorsø Sogne. Ved Thorsø Mølle, i Thorsø Sogn, men ved Aidt Sogns sydvestlige Hjørne, bøjer den mod Nordvest og forener sig ved Katvad Mølle, der ligger i Vejerslev Sogns nordøstlige Hjørne, med en anden lignende Bæk, der kommer fra Astrup. Fra Katvad Mølle løber Bækken omtrent lige i Vest og falder i Gudenaen. Ogsaa Vejerslev Sogn skilles fra sit sydlige Nabsogn, Skorup, ved en Bæk, Gjela, der ligeledes falder i Gudena.

Der har tidligere været betydelige Skove i den vestlige Del af Aidt Sogn og den nordlige Del af Vejerslev Sogn. I Aidt Sogn findes nu kun ubetydelige Smaakrat, men i Vejerslev Sogn er der større Skovstrækninger: Boskov, Borre Skov og Vejerslev Krat. Hele den nordlige og østlige Del af Aidt Sogn har tidligere været Hede; paa Grænsen af de to Sogne var der store Kærstrækninger fra Katvad Mølle Syd paa. Men alle disse Ødemarker er nu naturligvis for længe siden opdyrkede.

Midt gennem Birket fra Øst til Vest løber Landevejen fra Randers over Hovlbjerg til Kongensbro, hvor den forener sig med Aarhus-Viborg Landevejen. Den førstnævnte Vej er upaatvivlelig ældgammel, gaar muligvis helt tilbage til den yngre Stenalder, i alt Fald sikkert til Bronzealderen. Den flankeres nemlig paa flere Steder, baade i de to Sogne og videre ind mod Randers, af Gravhøje, der jo netop ofte rejstes i Nærheden af Alfarvej.

Birkets Bebyggelse er altsaa allerede sket i for-

historisk Tid, hvad ogsaa fremgaar af, at det tidligere har haft en Mængde Gravhøje, Aidt Sogn over 50, Vejerslev Sogn mindst 40, men de fleste af dem er naturligvis forlængst sløjfede. Vejerslev Sogn er først bleven bebygget, hvad Beliggenheden op til Gudenaasø gør rimeligt. Højene i Aidt Sogn er nemlig saa vidt vides væsentligst Broncealderhøje, men i Vejerslev Sogn er de for en Del fra den yngre Stenalder, og Højene fra dette Tidsrum findes netop for største Delen i Dalen ned mod Gudenaasø. Her har der tidligere været en prægtig Langdysse, der nu desværre er ødelagt. Herom fortæller Lærer Christensen¹⁾:

„Paa Vejerslev vestre Mark i Gudenaadalen, omtrent 160 Skridt fra Gudenaasø, lige over for Byen Braarup, var indtil Aaret 1852 endnu den betydeligste Del tilstede af et vigtigt Mindesmærke fra Oldtiden, nemlig et Thingsted af Skibsform af oprejste Sten. Det havde en Længde fra Stavn til Stavn af 140 og en Bredde paa Midten af 30 Alen og havde oprindelig bestaaet af 26 oprejste omtrent 4 Fod høje Kampesten, 12 paa hver Side og een noget større og højere i hver Stavn, hvilke vare rejste hver paa en lille Høj. Af disse Stene vare de 16 endnu tilstede, indtil der det nævnte Aar foretoges Anlæg af en Trækbane for Pramfarten paa Gudenaasø, hvortil de tilbageværende Sten af Thingstedet bleve tagne, kløvne og anvendte. Den daværende Fæster af Marken, hvorpaa Thingstedet befandtes, Erik Christensen, gjorde vel Indsigelser imod Borttagelsen, men hans Forbud blev upaaagtet. Saaledes forsvandt dette betydelige Mindesmærke om Indretningen af vore Forfædres Retterting, og er der nu intet andet Spor deraf end de 2 smaa Høje, der have baaret Stavnstenene“.

Denne Beretning skildrer jo tydelig nok en prægtig Langdysse, skønt Forfatteren har misforstaaet det og troet, at det var et Tingsted. En anden Misforstaaelse

¹⁾ Samlinger til Jydsk Historie og Topografi I R. 6. B., S. 296.

gør han sig skyldig i ved Skildringen af et andet Oldtidsmindesmærke¹⁾:

„Herforuden laa højere oppe paa Brinkskraaningerne de 2 i Pont. D. Atlas nævnte Høje, hvorpaa jeg formener Runestenen (om den senere) har havt sin Plads. Den ene havde et Gravkammer, der var tilgængeligt, da den omgivende Jord forlængst var bortført og Stenene stode blottede. Overliggeren bestod af en meget stor og bred og en mindre Steen, og i Aabningen mellem disse var, da Højene var omgivne med Egeskov, et Agern faldet ned i Gravkammeret og derfra vokset op mellem Dækstenene og havde ved sin tiltagende Vækst trængt den store, flere Alen lange og henved en Alen tykke Stenblok af sit Leje“.

Det er jo tydelig nok en Jættestue her omtales.

Af disse Oldtidsminder kan man vist med Sikkerhed slutte, at den første Beboelse af Vejerslev Sogn har været i Dalen ned mod Gudenaå. Dette er jo ogsaa ret naturligt. Her var man lige ved den sejlbare, fiskerige Aa og nær Skovene med deres Vildt; desuden var Jorden her let at opdyrke. Først senere, i Broncealderen eller Jernalderen har man taget sig for at opdyrke den frugtbare Jord Øst for Gudenaå-dalen, der var vanskeligere at bearbejde. Først fra den Tid, da Agerdyrkning var blevet Befolkningens Hovederhverv, kan man altsaa tale om den nuværende Vejerslev By.

For Aidt Sogns Vedkommende gælder vist noget lignende. Dets fleste Gravhøje ligger nemlig — eller har ligget — i Sognets østlige Del paa en Bakkerand og dens Skraaning mod Vest. Jorden nærmest Vest derfor er af en lettere Beskaffenhed end det, der nu udgør den egentlige Bymark. Det er vel derfor rimeligt at antage, at her har de første Beboere slaaet

¹⁾ anf. Sted S. 297.

sig ned, medens man først senere har givet sig i Lag med at opdyrke de frugtbarere, men til Dels skovbevoksede Jorder i Sognets Centrum.

Sammenligner man de to Bynavne, kommer man imidlertid til det stik modsatte Resultat angaaende Forholdet mellem de to Byers Alder¹⁾. Den ældste bevarede Form af Navnet Aidt er Akthe²⁾ (1425); men dette Navn hører til de allerældste Lag af Stednavne, hvis Betydning man i alt Fald endnu ikke kan klare. Navnet Vejerslev er meget yngre. Dets ældste Form er Withersleff (1203)³⁾, og det er sammensat af Mandsnavnet Withær og Endelsen -lev, ligesom Vejerslev paa Mors og Værslev ved Kallundborg. Det kan nu betragtes som aldeles sikkert, at Navne med Endelsen -lev stammer fra Folkevandringstiden. Navnet Vejerslev er altsaa af en langt senere Oprindelse end Navnet Aidt. Det er jo imidlertid lidet rimeligt, at en saa stor Bygd, som Gravhøjene vidner om, ikke skulde have faaet Navn før i 5. Aarhundrede. Der maa derfor være foregaaet et Navneskifte. Nu maa det vel erindres, at Forskerne er ret enige om, at Endelsen -lev betegner det overdragne, maaske arvede Gods, Withærsleff altsaa det Gods, der var overdraget til eller arvedes fra Withær. Dette kunde tyde paa en Erobring. En indtrængende Krigerskare kan have erobret Egnen; en af Høvdingene har af Krigerskarens Anfører faaet overdraget Byen og har som det kraftigst mulige Adkomstdokument paatrykt den sit Navn. Ses

¹⁾ Stednavnetolkningen her og i det følgende skylder jeg Højskolelærer, Dr. phil. Marius Kristensen, Askov, der har vist mig den Velvilje at gennemgaa Navnestoffet for mig, hvorfor jeg skylder ham megen Tak.

²⁾ Ældste Arkivregistraturer II. S. 183.

³⁾ Scriptores VI. 404.

dette i Sammenhæng med, at der langs Gudenaen fra Randers Fjord opefter er en Række Byer med Endelsen -lev, ledes Tanken hen paa et Erobringstogt foregaaet ad denne gyngende Landevej. Vi ledes her ved til H. V. Clausens Tanke om en indre dansk Folkevandring, hvorved Danerne fra Sjælland gjorde sig til Herrer over hele det Rige, der senere fik Navn elter dem.

En anden Forklaring er imidlertid ogsaa mulig og kan maaske have lige saa stor Sandsynlighed for sig. Det kan ud fra Gravfundene betragtes som en Kendsgerning, at der paa Folkevandringstiden er opstaaet en Stormandsklasse, der naturligvis i Følge Tidens Forhold var en Godsejer- eller Storbondeklasse. Nu er det vel tænkeligt, at der altsaa i mange Landsbyer er opstaaet, hvad vi nu vilde kalde Herregaarde, og disse har ganske naturligt faaet Navn efter deres Ejere og er vedblevet at bære dette Navn. Da imidlertid Herregaardens Navn paa Grund af dens Ejers Betydning blev kendt viden om, langt videre end den ukendte og ubetydelige Landsby, i hvilken Gaarden laa, gik Gaardens Navn efterhaanden over paa Byen.

Hvilken af disse to Teorier, der er den rigtige, kan endnu ikke siges med Sikkerhed; dog forekommer Erobringsteorien mig at have størst Sandsynlighed for sig.

At der i Vejerslev har boet en Stormandsslægt, synes ogsaa at fremgaa af, at her findes en Runesten. Det var ikke Smaafolks Sag at rejse et saadant Minde, det kunde kun en Stormand gøre. Hvor Stenen oprindelig har haft sin Plads, vides ikke. Den findes nu indsat i den vestlige Del af Kirkegaardsdiget og har været kendt i alt Fald siden 1769, da den tegnedes af Abildgaard. Wimmer mener, at dens Form bestemt

tyder paa, at den har ligget i skraa Stilling over en Grav. Dens Indskrift lyder saaledes: *iuar hio runa þesa yfær skalmi broþær sin*, d. e. Ivar huggede disse Runer over sin Broder Skalm (Skjalm). Den stammer fra sidste Halvdel af det 12. Aarhundrede¹⁾.

Paa Vejerslev Kirkegaard findes desuden et Par Ligstene, der begge stammer fra det 13. Aarhundredes første Fjerdedel, og man tager vist ikke meget fejl i at henføre dem til samme Stormandsslægt som Rune-steinen. Den ene bærer (paa Latin) Indskriften: »2. Marts døde Petrus«, paa den anden staar kun Navnet »Margareta«²⁾.

I Tidens Løb er vel Storbonden bleven til Herremand, og hans Gaard i Byen bleven til en befæstet Borg paa en bedre beliggende Plads. I alt Fald findes der ved den lille Borre Aa, kort før dens Udløb i Gudenaalen, et Sted, der af Sagnet meget bestemt angives at være en Borgplads, hvor der skal have ligget en Ridderborg, Ilensborg. Der fortælles³⁾, at her skal have boet en Herremand, Erik Staale, der skal have hjulpet til ved Kirkens Bygning. Dette er naturligvis kun et Sagn, og historiske Efterretninger om Ilensborg og dens Ejere savnes ganske. I Voldstedet er der heller ikke fundet noget, der med Bestemthed kan tydes som Murrester eller lignende. Der er dog andre Vidnesbyrd om den forsvundne Borg. Der kan nemlig ikke være nogen Tvivl om, at Landsbyen Borre er opkaldt efter Borgen (i de ældste Dokumenter skrives dens Navn hyppigst Borrig) og ligesaa Boskov, der rimeligvis oprindeligt har heddet noget som Burghæ-

¹⁾ Wimmer: De danske Runemindesmærker, Haandudgaven ved Lis Jakobsen, S. 68.

²⁾ J. B. Løffler i Aarb. for Nord. Oldk. 2 R. III, S. 94.

³⁾ Pontoppidans danske Atlas IV, S. 427.

skov (1523 kaldes den Burschouff¹⁾). Efter Navnet Borre at dømme er det rimeligst at slutte, at det er Borgens Ejer, der har iværksat Opdyrkningen af Skoven og Anlægget af en ny By.

Foruden Borre, der opstod paa ryddet Skovjord, har der som nævnt paa Vejerslev Bymarker været endnu to mindre Landsbyer, Sønderby og Knubdrup. Sønderby laa Syd for Vejerslev, ned mod den før nævnte Gjela, medens Knubdrup laa Øst for Byen mellem Vejerslev og Aidt. De to Byer nævnes første Gang 1425 i et Thingsvidne²⁾, men allerede 1435 tales der om Knubdrup Mark, »der øde er«³⁾ (medens der ingen saadan Bemærkning knyttes til Sønderby). Sagnet ved at fortælle⁴⁾, at Ødelæggelsen skyldes »den sorte Død«, der skal have raset særlig stærkt i Vejerslev Sogn. En Jordforhøjning paa den nordre Side af Vejerslev Kirkegaard siges at dække en mægtig Fællesgrav for dem, som Pesten bortrev. Da »den sorte Død« imidlertid rasede omkring 1350, kan den ikke godt være Skyld i, at en Landsby er uddød mellem 1425 og 1435. Forklaringen er rimeligvis en anden. De fleste Torper bestod oprindelig kun af en enkelt Udflyttergaard, der senere ved Udstykning og yderligere Opdyrkning er bleven til en By. Herpaa tyder ogsaa, at Torperne oftest opnævnes efter en Mand, naturligvis den første Nybygger, Byens Grundlægger; »Knubdrup« er saaledes dannet af Mandsnavnet Knubbe. Men har Knubdrup kun bestaaet af en enkelt Gaard, kunde den jo let blive »øde« ved at der simpelthen manglede en Fæster til den. Og den forrige Fæsters

1) Ældste Arkivregistraturer II, 185.

2) Æ. A. II, 183.

3) Æ. A. II, 182.

4) Jens Christensen i Saml. t. J. Hist. og Topografi, 1 R. VI, 288.

Død kunde jo meget vel være indtruffet mellem 1425 og 1435; hvis »Byen« havde været øde 1425 havde det vel været nævnt.

Paa den Plads, hvor Sønderby efter al Sandsynlighed har ligget, ligger og laa i hvert Fald allerede før 1660 Gaarden Aagaard. Der er næppe Grund til at tvivle om, at den er en Levning af Sønderby. Hvor stor Sønderby har været, kan ikke vides nu. Det maa dog erindres, at Ordet By oprindelig betyder Gaard, og det er derfor ikke umuligt, at Sønderby aldrig har bestaaet af mere end een Gaard.

I Borre har tidligere været en Vandmølle, der ofte nævnes i ældre Dokumenter, sidste Gang 1489¹⁾. Naar den er nedlagt, vides ikke. Dens Damsbund siges at have været kendelig endnu 1876²⁾, og en Bro, som et kort Stykke derfra fører over Bækken, kaldes endnu Møllebroen.

I det nordøstlige Hjørne af Vejerslev Sogn ligger Katvad Vandmølle, der nævnes første Gang 1491³⁾, men at den er meget ældre kan skønnes af, at Alling Kloster da fik Lavhævd paa Møllen, som altsaa allerede dengang maa have været i Klosterets Besiddelse i en længere Aarrække.

Ligesom i Vejerslev Sogn opstod der tidlig Udflytterbyer i Aidt Sogn, nemlig de før nævnte, endnu bestaaende Smaabyer, Tungelund, Mondrup og Astrup.

Tungelund er anlagt paa ryddet Skovbund, hvoraf Navnet maa forklares. Den har sandsynligvis oprindelig været en Herregaard, der ved Delinger er bleven til en Landsby. At her har boet Adelsmænd, og det ikke af de ringeste, er i hvert Fald sikkert

¹⁾ Æ. A. II, 184.

²⁾ Saml. t. J. Hist. og Top. 1 R. VI, 296.

³⁾ Æ. A. II, 191.

nok. Fra ca. 1340 til ca. 1400 boede her Ridder Peder Jensen Munk d. Yngre (nævnes første Gang 1344, sidste Gang 1396). At han var en anset Mand fremgaar af, at han 1344 var blandt Valdemar Atterdags Forlovere ved Forliget i Sønderborg mellem Kongen og Hertug Valdemar af Slesvig¹).

Peder Munk er vist død omkring Aar 1400. 1407 optræder nemlig hans Søn Jens Pedersen, »som kallis Lille Munk«, af Tungelund. Han tilskøder Tvilum Kloster en Gaard i Nabobyen Aptrup²). 1416 var han Medlem af en Voldgiftsret, der skulde afgive Kendelse mellem nogle stridende Adelsmænd³). Kort efter maa han have tilskødet Alling Kloster sin Sædegaard i Tungelund. Dette Kloster tog nemlig 1419 Tingsvidne paa »itt stycke enng, ligger til Tungelundt hosz Astrup Mygell enng«⁴) (mygel = stor), og 1443 tog Klosteret paa Hovlbjærg Herredsting Lavhævd paa, at »Tungelundt och ald Tungelundtz Fang er jnduord till Aling closter«⁵). Allerede 1435 nævnes Tungelund forøvrigt som Alling Klosters Ejendom i et Tingsvidne⁶). Har Jens Pedersen, kaldet Lille Munk, maaske været den sidste af Slægten, siden han overdrager selve Sædegaarden til Klosteret? Er han maaske selv gaaet i Kloster?

Mondrup nævnes første Gang 1435 i et Tingsvidne⁷) og siden hyppigt. Dens Navn har muligvis oprindelig været Munke-torp; hvis dette er rigtigt, maa Byen vel

¹) Danm. Adels Aarb. 1905, S. 325.

²) Æ. A. II, 56.

³) Rep. dipl. Regni dan. III, 212.

⁴) Æ. A. II, 187.

⁵) Æ. A. II, 182.

⁶) Æ. A. II, 182.

⁷) Æ. A. II, 182.

være anlagt paa Foranledning af et Kloster, altsaa sikkert Vejerslev eller Alling Kloster (om dem senere).

Astrup nævnes allerede 1419¹⁾. Navnet vil vel sige Asserstorp. Den synes fra først af at have været en enkelt Gaard, tilhørende en Storbonde eller Herremand. 1453 udstedte i alt Fald Lavrits Nielsen i Astrup Skøde paa en Gaard i Nerd²⁾ (Niær ved Haurum, nedlagt ca. 1704), og 1458 skødede Peder Jensen og Maren Hagensdatter til Jes Stisøn to Gaarde i Hovlbjærg Herred; »then eene heder Astrup, then anden udi Borris udi Gierning Sogenn«³⁾. Her skelnes altsaa tydelig mellem Enkeltgaarden Astrup og en Gaard i en By. 1686 bestaar Byen af en Halvgaard og to Fjerdingsgaarde⁴⁾; ogsaa dette viser Oprindelsen fra en enkelt Gaard; Udstykning har gjort den til en By. Den havde forøvrigt hele Middelalderen anden Ejer end den øvrige Del af Sognet, hvilket ogsaa vidner om dens Selvtændighed.

Endnu en Nybygd opstod i Aidt Sogn i det her behandlede Tidsrum. Baade Frederik II og Christian IV var ivrige efter at anlægge Salpeterværker rundt om i Riget for at skaffe Salpeter til Krudtfabrikation. Der indkaldtes fremmede Salpetersydere og anvistes dem Bolig og Underhold samt det nødvendige Brændsel. Ogsaa i Aidt Sogn anlagdes et Salpetersyderi i en Sænkning i Heden Nordøst for Byen. I Markbogen fra Matrikuleringen 1686 hedder det: »Findis et Hus, som sal. og højlovlig Ihukommelse Christian IV haver ladet opbygge til et Salpeterhus. Salpetermesterens Navn den Tid var Timme Clausen. Salpeter gives der

¹⁾ Æ. A. II, 187.

²⁾ Æ. A. V, 694.

³⁾ Æ. A. II, 84.

⁴⁾ Markbogen fra Matrikuleringen 1686. Matrikuls-Arkivet.

ikke mere«. Denne Timme Clausen har været en velstaaende Mand. Han gav 1659 en smuk Prædikestol til Aidt Kirke; den staar der endnu, og en Indskrift vidner om, hvem Giveren var. Skønt Salpetertilvirkningen snart holdt op, vedblev Ejendommen at bestaa, og den Gaard, der ligger paa Pladsen, hedder den Dag i Dag »Pitterhuset« (Salpeterhuset).

II. Historie.

Enten der nu i Middelalderen har boet flere eller færre Herremænd i Vejerstev Birk, har disse ikke ejet Bøndergodset i Sognene; det hørte under Kronen. Om Sognene ligefrem var Krongods, saa Bønderne var Fæstere, eller det var selvejende Bønder, der blot var skattepligtige til Kronen, ses ikke; men det sidste er vel rimeligst. Men i de urolige Tider i første Halvdel af det 14. Aarh., da Grev Gert raadede i Jylland, søgte Herremændene her som andre Steder at tilegne sig Kronens Gods. Muligvis har Bønderne ligefrem tilskyndet dertil, da de derved opnaaede at faa en Herre, der kunde og vilde beskytte dem mod Overfald og Udplyndringer. Men aldrig saa snart var Valdemar Atterdag kommen paa Tronen, før han begyndte sit utrættelige Arbejde for at faa det Krongods tilbage, som Herremændene uretmæssigt havde tilegnet sig. Paa Rettertinget i Aarhus Lørdag d. 9. Maj 1355 dømte Bisp Poul af Aarhus, Drost Niels Limbek, Marsk Palle Jensen, Niels Bugge og Væbner Niels Jensen, at Stig Andersøn Hvide, Jens Ewer og Svend Bonde skulde tilbagegive til Kronen en Mængde Gods, som de i mange Aar havde haft med Urette; blandt det, Jens Ewer skulde tilbagegive var Vejerstev Sogn¹⁾.

¹⁾ Ellen Jørgensen: Valdemar Atterdag, S. 73—75.

De tre Herrer gav sig dog ikke saa let; endnu efter 5 Aars Forløb havde de ikke overgivet Godset til Kongen, og paa Rettertinget i Aarhus maatte denne da ved et Vidnebrev minde dem om Dommen¹⁾. Det har vel nok hjulpet, saa Kronen har faaet sin Ret.

Længe er de to Sogne dog ikke blevet under Kronen; allerede Aar 1400 ses det meste af dem at være i Alling Klosters Eje. De nærmere Omstændigheder ved Overdragelsen kendes ikke. Men man fejler vist ikke meget ved at antage, at det er Dronning Margrete, der har betænkt dette som saa mange andre Klostre.

Allerede i den ældre Middelalder var der anlagt et Kloster i Vejerslev, uvist af hvilken Orden. Det nævnes kun een eneste Gang, nemlig 1203; fra dette Aar haves der et Dokument om Godsoverdragelse fra Bispen i Aarhus, og blandt Underskriverne er en Ingemarus Abbas de Witherslett (Withersleff)²⁾. Da der ikke fra senere Tider haves noget Dokument angaaende Vejerslev Kloster, kan man vistnok gaa ud fra, at det forholdsvis kort Tid efter er bleven nedlagt. Al Sandsynlighed taler for, at Klostret ganske simpelt er bleven flyttet en Mils Vej længere mod Vest. Her fandtes nemlig senere et aneligt Munkebo, Alling Kloster, ved den lille Alling Aa, der løber ud i Gudena. Naar dette Kloster er anlagt, vides ikke; det nævnes første Gang i et Testamente fra 1268, hvor en Fru Gro betænker det; men 1231 nævnes »Aluyng« i Kong Valdemars Jordebog, som Kongens Gods. Man kan altsaa med Sikkerhed slutte, at det er oprettet mellem 1231 og 1268. Det ligger derfor, som nævnt, nær at tænke, at det er Vejerslev Kloster, der er bleven flyttet. Det var ikke ualmindeligt, at et Kloster,

¹⁾ Æ. A. I, 90.

²⁾ Scriptores VI, 404.

eller rettere de Munke, der anlagde det, flyttede endog flere Gange, inden de slog sig endeligt til Ro; et kendt Eksempel herpaa haves i Øm Kloster. Et andet Forhold, der taler for en saadan Flytning, er, at Alling Kloster allerede 1345 fik Skøde paa Gods i Borre i Vejerslev Sogn. Omkring Aar 1400 kom Klosteret som omtalt i Besiddelse af Vejerslev By og hele Aidt Sogn med Undtagelse af Astrup, og kort efter tilbyttede det sig ogsaa Borre By ved Mageskifte med Aarhus Bispestol, der var kommen i Besiddelse af det meste af Byen. Som Vederlag gav Klosteret Remstrup, hvor Hovedgaarden Silkeborg blev bygget¹⁾. Dette Gods blev som bekendt ved Aarhus Bispestol indtil Reformationen.

Saa snart Alling Kloster var kommet i Besiddelse af disse store Ejendomme, søgte det paa enhver mulig Maade at sikre sig Besiddelsen deraf. I hine Tider, da der ingen offentlige Panteregistre førtes, kunde Besiddelsesforholdene nok blive usikre, især med Hensyn til Ejendomme, der var handlet en Del med. Overdragelserne foregik ofte blot mundtlig paa Herredstinget, og den eneste Sikkerhed beroede altsaa paa de tilstedeværendes Vidnesbyrd. Og selv om der var oprettet et Dokument, kunde det forkomme, eller dets Ægthed bestrides. Det var jo urolige Tider, og Klostrene led ofte under Adelens Gridskhed. Alling Kloster søgte da at sikre sig paa bedst mulig Maade ved at erhverve sig kongeligt »Laasebrev« paa sine nævnte Ejendomme.

Til den Ende skaffede Klosteret sig Tingsvidne paa Houlbjerg Herredsting angaaende dets Ejendomsret til de to Sogne, baade 1425 og 1435²⁾ og desuden paa

¹⁾ Æ. A. II, 182.

²⁾ Æ. A. II, 183 og 182.

enkelte Gaarde, ja paa en enkelt Ager eller et Engstykke. Et saadant Tingsvidne var Grundlaget for Erhvervelsen af Laasebrev. Ifølge en Afgørelse paa Kongens Retterting 1471 var den videre Fremgangsmaade følgende¹⁾: Først skulde man byde sig til Rette paa Landstinget een Gang, om nogen havde nogen Indvending at gøre. Hvis ingen gjorde andre Rettigheder til Godset gældende, udtoges Kongens første, andet, tredie og fjerde Domsbrev, hvorved Godset til-dømtes Fordringshaverne, og mellem hvert af dem skalhengaa mindst 6 Uger. Det første Domsbrev angaaende det her omtalte Gods er læst paa Houlbjerg Herredsting 1472²⁾, det fjerde 1480³⁾. Derefter udtoges almindeligt Stævningsbrev over hele Danmark paa et Aar og seks Uger og derefter endnu et Stævningsbrev med 6 Ugers Frist; i disse Stævningsbreve indstævnedes enhver anden Fordringshaver i Godset til at melde sig. Mødte ingen, udstedtes derefter Kongens Laasebrev til den, der havde krævet det, og nu kunde ingen anden fremkomme med retsgyldigt Krav paa Godset. I nærværende Tilfælde udstedtes Laasebrevet af Kong Hans 1483⁴⁾, og dermed havde Alling Kloster skaffet sig den størst mulige Sikkerhed for sin Ret til Godset. I dette Laasebrev var Ejendommen i Borre dog ikke indbefattet og heller ikke Katvad Mølle; der maatte derfor bagefter søges særlig Hjemmel for disse Dele af Godskomplekset; endnu saa sent som 1529 og 1530 fik Klosteret sig en Gaard i Borre til-dømt⁵⁾.

¹⁾ Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Domme I, 10.

²⁾ .Æ. A. II, 183.

³⁾ .Æ. A. II, 185.

⁴⁾ .Æ. A. II, 192.

⁵⁾ .Æ. A. II, 183 og 184.

Ogsaa i mindre Spørgsmaal søgte Klosteret at hævde sin Ret. Det kom i Strid med Bønderne i Vejerslev og Borre om Boskov. Bønderne maatte 1523 indrømme, at de ingen Ret havde til Olden eller Skovning i Boskov, men at deres Benyttelse af Skoven var en Naadessag fra Klosterets Side¹⁾.

Og 1536 var det i Strid med Ejeren af Astrup om et Stykke Eng og et Stykke Agerjord²⁾. Hvad der kom ud af denne Strid vides ikke; men nu var Munkenes Tid ogsaa ved at være forbi; thi samme Aar gennemførtes Reformationen, og Klostrene inddroges under Kronen. Derved kom altsaa ogsaa Alling Klosters Gods i Kongens Eje, og det var ikke lidt, det drejede sig om. Det havde Gods spredt i Hids, Hovlbjerg, Lysgaard, Rind, Middelsom, Lishjerg, Hasle, Sabro og Gjern Herreder og ejede Kirkerne i Grønbæk, Svstrup, Serup, Lemming, Vejerslev og Aidt. Hele Godset udgjorde 89 Bøndergaarde, der i aarlig Afgift til Klosteret udredede ialt 96 Tdr. Rug, 144 Tdr. Byg, 144 Tdr. Havre, 15 Tdr. Smør, 80 Fedesvin, 34 Lam, 34 Gæs, 66 Høns, 63 Mark Gæsteripenge, 29 Læs Hø og 60 Traver Havre³⁾.

Alling Kloster vedblev de første Aar, efter at det var bleven Krongods, at styres for sig selv, idet det bortforlenedes. Den første Lensmand var Johan Høicken, der havde det til 1562; derefter bortforlenedes det til Lensmanden paa Silkeborg, Hans Johansen Lindenov, og 1569 forenedes det med Silkeborg Len, som det vedblev at høre under til Enevældens Indførelse. Sammen med Alling Klosters øvrige Tilliggende

¹⁾ Æ. A. II, 185.

²⁾ Æ. A. II, 193 og 194.

³⁾ Danske Magasin 3 R. V, 293.

kom Vejerslev og Aidt Sogne saaledes 1536 under Kronen igen og hørte fra 1569 til Silkeborg Len.

De lutherske Præster, der nu ansattes, havde mange Steder Bryderier med Adelsmændene, der vilde berøve dem deres ofte sparsomme Indtægter. Dette var ogsaa Tilfældet med Præsten i Vejerslev, Hr. Kristiern, der vistnok har været Sognets første lutherske Præst. Den velbyrdige Hr. Johan Høicken paa Alling Kloster vilde tilegne sig Landgilden af Præstegaarden i Aidt, men ved Kongebrev af 23. Oktober 1553, der i det hele forbedrede Præsternes Lønninger betydeligt, sikredes Præsten denne Del af Embedets Indtægter¹⁾. Den følgende Præst i Vejerslev, Hr. Gregers Tomesøn, fæstede Kronens Part af Korntienden i Vejerslev Sogn, men Bønderne vægrede sig ved at yde ham den. De har sagtens været bange for, at de skulde blive tvunget til at tiende to Gange, idet Tienden tidligere havde ligget under Silkeborg Slot. Det ser ud til, at den daværende Lensmand i Silkeborg, Mandrup Parsberg, har staaet bag ved Bøndernes Modstand. I alt Fald udgik der 4. Januar 1579 et Kongebrev til ham om at lade Hr. Gregers faa Tienden »og ikke lade Sognemændene gøre ham Hinder derpaa²⁾. Det har forhaabentlig hjulpet.

Vejerslev og Aidt Sogne hørte jo til Hovlbjerg Herred, hvis øvrige Del laa under Dronningborg Len. Da de to Sogne saaledes helt var ude af den administrative Forbindelse med det øvrige Herred, fandt man det rettest ogsaa at udskille dem i retslig Henseende, og 14. August 1567 udgik da kongelig Befaling til Lensmanden, Hans Johansen Lindenov, at han skulde oprette »et Birketing i Verslef By i Holbjerg Herred

¹⁾ Kirkehistoriske Samlinger 3 R. III, 358.

²⁾ Kancelliets Brevbøger.

i Nørrejylland, hvortil Beboerne i Verslef, Borre, Acht, Thungelund, Mondrup og Katvads Mølle skulle søge som deris rette Værneting¹⁾. Hermed blev de to Sogne altsaa en særlig Jurisdiktion.

Som det fremgaar af Kongebrevet skulde Tingstedet være i Vejerslev By. Dette medførte imidlertid mange Ulemper. Paa Tingene mødte nemlig ikke blot, hvem der havde Ærinde der, men mange andre. Der blev ofte som et lille Marked ved Tingstedet, hvor alskens Varer kunde købes — ikke mindst Øl. Men dette gav igen Anledning til Drik og Svir, »som Bønderne øve sig i«, til stor Skade for Tingets Værdighed. Regeringen søgte ved flere Paabud at hindre Krohold og Drikkeri ved Tingstederne, og 28. Juni 1617 paabød den, at alle Tingsteder skulde flyttes fra Landsbyerne ud paa Markerne. For Vejerslev Birks Vedkommende var en saadan Befaling udgaaet allerede 11. Januar 1617²⁾. Hvor Tinget er blevet flyttet hen, har jeg ikke kunnet afgøre. Baade paa Vejerslev og Aidt Bymarker fandtes nogle Agre, der kaldtes Tingagre; men da de ligger over $\frac{1}{2}$ Mil fra hinanden, kan de ikke have været det fælles Tingsted. Man kunde snarest gætte paa Vejersev Tingagre; men de laa i den vestligste Del af Sognet og altsaa ogsaa af Birket, og man har dog formodentlig lagt Tinget nogenlunde centralt for alle Birkets Beboere.

Længe bestod Vejerslev Birk ikke som selvstændig Jurisdiktion. Allerede 24. Juli 1650 befaledes det nemlig³⁾, at det skulde lægges sammen md det lille Nabobirk Tvilum paa et for begge Birkers Indbyggere belejligt Sted. De sammenlagte Birker skulde have

¹⁾ Kanc. Brevbøger.

²⁾ Kanc. Brevbøger.

³⁾ V. A. Secher: Forordninger og Recesser V, 634.

Tingdag om Fredagen. Det ser ud til, at Birkefogden i Vejerslev er bleven Foged for begge Birker; ialt Fald var Niels Jensen i Vejerslev Birkefoged 1658¹⁾.

Til et Tingsted hørte dengang et Rettersted, der benyttedes ret hyppigt. Vejerslev Birks Rettersted var paa en Bakke paa Vejerslev Bymark ved Landevejen mellem Birkets to Hovedbyer; herfra kunde Galgen ses over hele Birket. Bakken hedder den Dag i Dag »Galliknolden«.

Rækken af Birkefogder er kun ufuldstændig kendt. Den første, der kendes, er Peder Gierridtsøn, der var Birkefoged 1587, da han ved Kongebrev fritoges »for at give Landgilde af sin Gaard, saa længe han er Birkefoged«²⁾. Da han fungerede til 1610 er det vel rimeligst at antage, at han netop er bleven Birkefoged 1587 eller kort før; han kan næppe have været den første Birkefoged — hvis det da ikke har trukket urimelig længe ud med Birkets Oprettelse.

1596 tillagdes der Peder Gierridtsøn i Løn 7½ Skp. Rug, 1½ Ørte 2 Skp. Byg (= 20 Skp.), ½ Ørte Havre (= 10 Skp.)³⁾, ½ Fjerding Smør, ½ Svin, ½ Lam, 1 Høne, ½ Læs Hø og ½ Gaas⁴⁾. Om dette var et Tillæg til den 1587 tilstaaede Løn eller skulde træde i Stedet for Fritagelsen for at svare Landgilde, fremgaar ikke af Regnskabet; det sidste er dog vist sandsynligst. Den fastsatte Ydelse svarer forøvrigt kun til omtrent Halvdelen af den sædvanlige Landgilde af en almindelig Bondegaard. Til Belysning af Lønnens Værdi kan anføres, at i 1656 kostede en Okse 5 à 6

1) Silkeborg Lens Jordebog 1658.

2) Kanc. Brevbøger.

3) 1 Ørte Rug var 10 Skp., en Ørte Byg 12 Skp., 1 Ørte Havre 20 Skp.

4) Silkeborg Lens Regnskaber 1596. Rigsarkivet.

Daler, Rug og Byg $1\frac{1}{4}$ Daler pr. Ørte, medens en Arbejdsmands Dagløn paa egen Kost var $1\frac{1}{2}$ Sk.¹⁾

En saadan Birkefoged var ikke nogen studeret Mand. Han var ligesom Herredsfogden en anset Bonde. Det kunde derfor undertiden knibe med hans juridiske Indsigt, og til Tider var det vanskeligt for Fogden at frigøre sig for Paavirkning fra Parterne. Det er vel dette Skær, Peder Gierridsøn er strandet paa, da han 1598 »dømbde mod sin egen Dom« og derfor maatte betale en Bøde²⁾.

Peder Gierridsøn beklædte Stillingen som Birkefoged til ca. 1610; man kan vel deraf slutte, at han i det store og hele har røgtet sit Hverv tilfredsstillende. Hans Eftermand blev Clement Jensøn fra Borre, hvis Løn blev fastsat til $1\frac{1}{2}$ Ørte Rug, $3\frac{1}{2}$ Ørte 4 Skp. Malt, 1 Ørte Havre, 1 Fjerdings Smør, 1 Svin, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns og 1 Læs Hø. Paa en Kvittering fra 1616 findes hans Segl med Bomærke, der saa saaledes ud

Hvor længe han var Birkefoged vides ikke. Hans Navn forekommer i Lensregnskabet for 1625. Derefter nævnes overhovedet ikke Navnet paa Birkefogden før 1658, da Niels Jensøn i Vejerslev nævnes som saadan³⁾. Han er altsaa den sidste Foged i det her behandlede Tidsrum og sandsynligvis den sidste i Birket; det varede jo ikke saa mange Aar, før dette ophævedes.

Tiden efter Reformationen var en Blomstringstid for vort Land, ikke mindst for Landbruget. Dette kom senere i en vis Forstand til at svie til Bønderne, idet Adelen benyttede de gode Tider, da den havde Penge nok, til at samle og afrunde sine Besiddelser.

¹⁾ Silkeborg Lens Regnsk. 1596. Rigsark.

²⁾ S. L. R. 1598. R.

³⁾ Silkeborg Lens Jordebog 1658.

Adelsgodset havde tidligere været i høj Grad spredt, bestaaende af en Bondegaard hist og en anden her. Nu søgte Adelen ved Køb og Magelæg at faa Bøndergodset samlet saa meget som muligt omkring Hovedgaarden; men dette satte den i Stand til i de senere fattige Tider at faa anderledes Nytte af Bøndernes Arbejdskraft end tidligere. Godssamlingerne gav med andre Ord Grundlaget for det mange Steder overmaade store og trykkende Hoveri i det 18. Aarhundrede. Men omkring Aar 1600 mærkedes endnu intet dertil, særlig ikke paa Krongodset. Et tydeligt Indtryk af, at det var godt at være Bonde, og at Bønderne sad godt i det, faar man ved at betragte de Beløb, der betaltes i »Stedsmaal« (Indfæstning) ved Overtagelse af en Fæstegaard. Herom findes der mange Oplysninger i Lensregnskaberne. 1611 gaves der i Stedsmaal for en Gaard i Vejerslev 40 Daler og 4 Øksne, hvilket svarer til Værdien af ca. 60 Tdr. Rug. 1615 gav »Anders Jensøn i Weigersleff for den Gaard Jens Michelsøn fra døde« i Stedsmaal »50 Daller« (50 Tdr. Rug). For et Gadehus i Aidt gaves samme Aar 6 Daler i Stedsmaal. Saadanne Indfæstningssummer vidner om gode Kaar for Bønderne.

Men snart begyndte en Tilbagegang, der i enhver Henseende førte Danmark til Afgrundens Rand. Da Christian IV 1625 kastede sig ind i Trediveaarskrigen, indledede han en Krigsperiode, der med de tre Krige 1625—29, 1644—45, og 1657—60 i en frygtelig Grad udmarvede Landet. Den stadige Krigstilstand mærkedes for hele Landet paa Skatterne. Ved Skatteudskrivningen lagdes Bønderne i Lægd paa 10 hver, der saa selv maatte fordele Skatten paa hinanden indbyrdes efter Reglen »den rige hjælpe den fattige«. I det meste af Christian IVs Regeringstid svaredes en

almindelig Skat, der for Selvejere udgjorde 20 Rigsdaler i et Lægd, for Fæstere det halve; den kunde svares enkelt. dobbelt osv. indtil seksdobbel, sjældent halvt. Hyppigst var den dobbelt, saaledes 1613 (Kalmar-krigen), 1629, 1632, 1634, 1643, 1644 og 1648. Men desuden ydede i Krigstiderne et Lægd af Fæstere: for 6 Tdr. Øl 1 Rdl., desuden $2\frac{1}{2}$ Td. Brød, $2\frac{1}{2}$ Lpd. Flæsk, $\frac{1}{4}$ Nød (Fækreatur), $2\frac{1}{2}$ Faarekroppe, 5 Gæs, 1 Otting Smør og $2\frac{1}{2}$ Skp. Gryn. Under Svenskekrigen 1657—60 steg Skattebyrden til en Højde som ingensinde tidligere. Paa et Møde i Odense 23. Febr. 1657 bevilgedes en Rigsort ugentlig af hver Helgaard; i Maj fulgte en Madskat og Aaret efter »den svenske Skat«: af hver Gaard 24 Daler og for Salpeter 1 Daler og af hver Person over 15 Aar 3 Mark¹⁾.

Allerede disse frygtelige Skatter var ganske ødelæggende paa en Tid, hvor en Gaards Udsæd var 10 à 12 Tdr. Korn, og der sjældent avledes over 4 Fold; men dertil kom, at mange Egne af Landet blev i Bund og Grund ødelagte og udplyndrede af de fjendtlige Tropper. Særlig gik det ud over Jylland og mest Østjylland, der blev grundig udplyndret i alle tre Krige. I disse hærgede Egne forarmedes Bønderne frygteligt. Ogsaa Vejerslev Birk led haardt under Krigen. 1629 nedsattes en Kommission til at undersøge Forholdene, særlig hvor megen Landgilde Bønderne kunde svare. Den fik som Resultat, at 9 Gaardmænd i Aidt fik Nedsættelse, ligeledes 9 i Vejerslev og 8 i Borre²⁾. Denne Nedsættelse var kun tænkt som en midlertidig Nødhjælp for at bringe Bønderne paa Fode. Men Forholdene blev ved at være saa daarlige,

1) C. Christensen: Agrarhistoriske Studier I, 290—293.

2) Silkeborg Lens Jordebog 1629.

at Nedsættelsen blev varig. Fra nu af melder Lensregnskaberne stadig om øde Gaarde. 1632 faar Anders Jensøn saaledes en øde Gaard i Aidt afgiftsfri i 3 Aar. Han maatte dog betale 12 Daler i Stedsmaal¹⁾. Han kunde imidlertid ikke klare sig ved Gaarden og foretrak tilsidst at løbe fra det hele; thi 1643 bortfæstedes en øde Gaard i Aidt, »Anders Jensøn -fra rømbde« for en Indfæstning af 3 Rigsdaler. 1636 var en Helgaard i Aidt øde²⁾; den blev Aaret efter bortfæstet uden Stedsmaal og med Fritagelse for alle Afgifter 1 Aar²⁾. Disse øde Gaarde skyldes naturligvis Fjendens Plyndringer. I Lensregnskabet 1630 omtales Katvad Mølle som »aldelis fordervitt och øde siden Findernis Thiid«. Baade Vandhjul og Møllestene maatte fornyes.

Svenskekrigen 1644—45 bragte nye Plyndringer og ny Elendighed. 1645 hedder det om 4 Mænd i Vejerslev »er forarmit, forskaanis gantske« (for Landgilde), Resten faar større eller mindre Afslag. I Borre er kun to helt forarmede, men Resten faar Afslag. I Aidt er 5 forarmede, een Gaard øde, een er »gandske affbrennt, ingen ved Stedet, behøver Bygnings-tømmer«³⁾.

I en Indberetning om Vejerslev Birks Tilstand efter Krigen hedder det: »Udi dette Birk er tvende Sogne, nemlig Aigt og Veiersleff Sogner, iblandt hvilke det første er ganske forarmit, eftersom de lidet eller moksen intet haver saaet, udi det andet haver en Del nogenledes saaet den 3 Part (Tredjedelen) af deres sædvanlige Sæd, en Del er og ganske forarmet

¹⁾ Lensregnskabet.

²⁾ Lensregnskabet.

³⁾ Jordebogen 1645.

og øde, som er 5 Mænd udi Borre og 2 udi Vejerslev«¹⁾).

Indberetningen ser ud til at have forvekslet Vejerslev og Borre, da man vel maa gaa ud fra, at Jordebogen er den paalideligste; men ellers stemmer de jo godt nok overens. Tilstanden belyses godt af, at der 1650 gives 3 Rdl. i Stedsmaal af en Gaard, «som lang-sommelig Tid havde ligget øde«, men 2 Rdl. af et Gadehus²⁾. Det har aabenbart ikke været anset for nogen særlig Herlighed at blive Gaardmand i de Tider.

Ogsaa i Svenskekrigen 1657—60 gik det ud over Birket. Silkeborg Lens Jordebog 1661 oplyser, at i Vejerslev var nævnte Aar to Gaarde slet øde, i Borre to slet forarmede, Katvad Mølle var brændt af de svenske, og i Aidt var 3 Helgaarde og 2 Halvgaarde øde. Nedsættelserne af Bøndernes Landgilde var nu ogsaa saa betydelig, at de gennemgaaende kun svarede en Trediedel af hvad de var pligtige.

Det var jo ikke blot enkelte af Samfundets Medlemmer, der var bleven forarmede i disse Krige, det var Samfundet som Helhed. Efter den sidste Svenskekrig var Statskassen tom, og Riget i dyb Gæld. For at skaffe Penge gav man sig da til at sælge væk af Krongodset eller overdrage det til Kreditorerne. 6. Juli 1661 overdroges Vejerslev Sogn til Borgemester Mads Povlsen i Randers³⁾, og 1663 overdroges Aidt By til Mogens Frijs til Faurskov⁴⁾. Snart efter kom han ogsaa i Besiddelse af Vejerslev Sogn, og begge Sogne indgik 1676 i det nye Lensgrevskab Frijsenborg.

¹⁾ Orion II, 273.

²⁾ Lensregnskabet.

³⁾ Kronens Skøder II, 91.

⁴⁾ Kronens Skøder II, 147.

III. Forhold ca. 1660.

1660 indførtes Enevælden i Danmark, og en af den nye Styrelses fornemste Opgaver blev at bringe Orden i Statens Finanser. Ved Bortsalg af Krongods mindskedes ganske vist Statsgælden, men ogsaa Statsindtægterne. Disse maatte for Fremtiden væsentligst bygges paa Skatter. For at skaffe et bedre Skattegrundlag lod Regeringen derfor foretage en Matrikulering af alle Landets Jordejendomme. Den første skete 1662 paa Grundlag af Landgildeydelseerne suppleret med Indberetninger fra Præsterne om Kreaturhold, Udsæd og Avl fra de fleste Sogne.

Det var imidlertid fra første Færd klart, at Grundlaget for denne Matrikel var alt for uensartet til, at den vedblivende kunde danne Basis for Landets Skatteevne. Allerede 1681 blev der derfor taget fat paa ved Opmaaling og Bonitering af al Danmarks dyrkede Jord at skaffe en bedre Matrikel, og 1685 var dette store Arbejde væsentligt færdigt¹⁾. Hver eneste Ager i hele Landet var maalt, beskrevet og boniteret, og alle disse Oplysninger er Sogn for Sogn indført i Protokoller, Markbøgerne (1980 store Bind), der derfor nu er en uvurderlig Kilde til Kendskab om Jordfordeling og Landbrugsforhold i Tiden omkring og nærmest efter 1660, og da Landbrugsforholdene i hine Tider kun ændredes lidet, giver Markbøgerne i Virkeligheden ogsaa et Billede af Forholdene i langt ældre Tider.

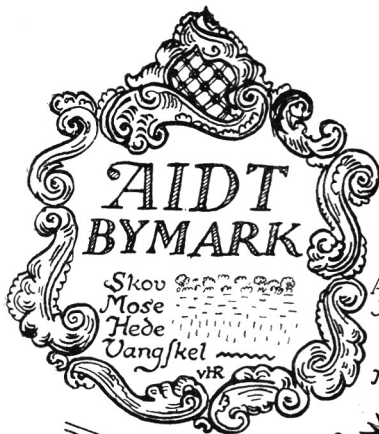
I det følgende skal nu paa Grundlag af de to Matrikler søges givet et Billede af Forholdene i Vejerslev Birk. Da kun de to nævnte Kilder samt Grevskabet Frijsenborgs Jordebog og de før nævnte Præste-

¹⁾ Markbøgerne for Vejerslev og Aidt Sogne er dog daterede 1686.

indberetninger er benyttede, anser jeg det for unødvendigt at anføre, fra hvilke af dem de enkelte Træk i Billedet stammer; kun skal jeg bemærke, at Oplysningerne om Areal og Dyrkningsmaade stammer fra Markbogen, medens Oplysningerne om Udsæd, Avl, Kreaturhold og Landgilde er fra de andre Kilder. Undersøgelsen gælder væsentligst Hovedbyerne Aidt og Vejerslev. Da man kan gaa ud fra, at det dyrkede Areal, Udsæd og Landgilde har holdt sig omtrent uforandret fra Valdemarstiden, faar man altsaa herigennem tillige et Billede af Landbrugsforholdene i Middelalderen i de to Sogne.

Aidt By havde 10 Gaarde, 1 Bolsted og 2 Huse uden Jord samt desuden Salpeterhuset. Det dyrkede Areal var 330 Tdr. Land, hvoraf 13 Tdr. Land hørte til Salpeterhuset, godt 3 til Bolstedet og knap 3 var Gadejord. Gaardene var næsten lige store, den mindste havde 411898 □-Alen, den største 460637 □-Alen. Hver Gaard havde altsaa et dyrket Areal paa ca. 30 Tdr. Land. Uden om den dyrkede Mark laa Smaaskove, Kær, Overdrev og Hede, der alt brugtes til Græsning for Kreaturerne. Aidt var i saa Henseende vel forsynet, idet den havde Græsning til 318 store Kreaturer og i Skovene desuden tilstrækkelig Gærdselhugst til Hegn om de dyrkede Marker og lidt Olden til Svin.

Driftsformen var et næsten regelmæssigt Trevangsbrug: første Aar saaedes Byg, andet Aar Rug, tredje Aar hvilede Jorden; de daarligste Stykker hvilede dog i 2 eller 3 Aar og dyrkedes væsentligst med Havre. Bymarken var derfor delt i tre Vange: Selli (Silje) Vang, Korshøj Vang og Lund Agers Vang, hvis Beliggenhed ses paa Kortet. Hver Vang var efter de enkelte Jordstykkers Godhed delt i mindre Stykker,

Skov
Mose
Hede
Ungskel

ASTRUP
JORDER

NØR HEDES YDRE F

NØR HEDES MELLE

NØR HEDES

Til ASTRUP

DEBELS
DAL

TING-
ER
HUNDKÆR
OSKOV

SAND-
BLOKKER

ELLING AGER

HJORKÆR
AGER

ASTRUP
TOFT

KNOLD

LUNDAGER

SVOLBJEREN

HØJLUND

HØJLUND
KROG

RØLLING-
KÆR
AGER

KRO

DOLKEN
ØRNE

TORN
AGER

MØLHAVE
SKOV

KIRKE-
LUNDS-
KÆR

KIRKE-
TOFT

KIRKE-
TOFT

KIRKE-
TORN

KIRKE-
TORN

GODE
AGER

HESTHOLM
AGER

AGER

GODE
AGER

Til VEJERSLEV
NEDEN
HESTHOLM
BÆKKEN

HESTHOLM

BIRKEHOLM

RØVERSKOVEN

RØVER-
KROG

KIRKE-
LUND

KIRKE-
LUND

SKADKÆRS
AGER

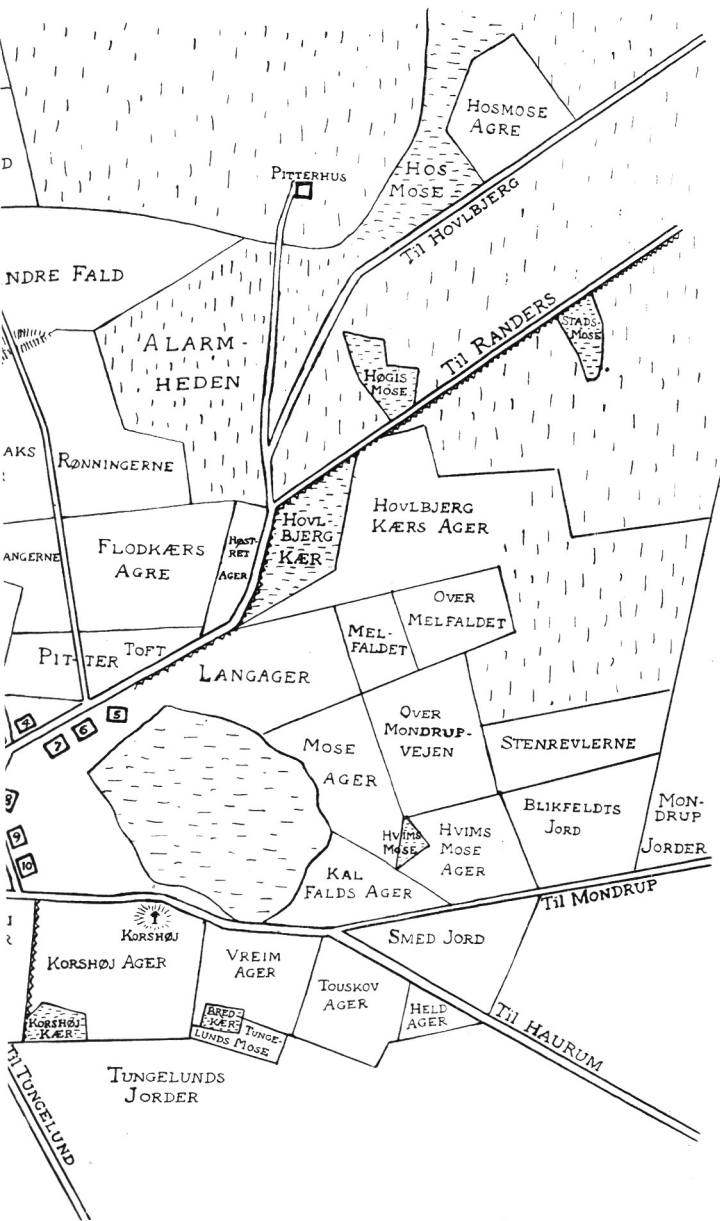
HAV
AGER

ST
B

RØRKÆR

ØRNKULLER

Til
TORSØ
MØLLE

der kaldtes Fald, Blokke eller Agre, hver med sit Navn, og disse Smaastykker var igen delt i Agre, hvoraf hver Gaard havde flere eller færre, men næsten aldrig liggende ved Siden af hinanden; den enkelte Gaard fik saaledes sin Mark spredt i smalle Agre over hele Bymarken. Som Eksempel gengives her Agerfordelingen for Byens østligste Gaard, Overgaard, der paa Kortet har Nr. 5.

Dens Jord fordelte sig saaledes:

I. Selli Vang: a. Selli Ager: Ager Nr. 6, 24, 34, 44, 54, 65. b. Skadkærs Ager: Ager Nr. 5, 16, 22, 33, 43, 54, 67. c. Røver, Krogs Blokke: Ager Nr. 6. d. Kirkelundskær Ager: Ager Nr. 6 16, 26, 36, 46, 56, 66. e. Dolken Ørne Blokker: Ager Nr. 7. f. Høilunds Krog: Ager Nr. 6. g. Killing Kærs Blokker: Ager Nr. 6. h. Gade Ager: Ager Nr. 5, 15. i. Knold Toft: Ager Nr. 5.

II. Korshøj Vang: a. Lang Ager: Ager Nr. 6, 16. b. Stenrevlerne: Ager Nr. 5, 29. e. Agre over Mondrup Vejen: Ager Nr. 5, 16, 27. d. Mel Blokke: Ager Nr. 9. e. Oven Mel Faldet: Ager Nr. 4, 5, 17. f. Blikfeldts Jord: Ager Nr. 17, 20, 41, 42. g. Hvims Mose Ager: Ager Nr. 7, 21. h. Touskov Ager: Ager Nr. 10, 11. i. Korshøj Ager: Ager Nr. 7, 18, 28, 38. j. Tunglunds Mose Ager: Ager Nr. 7, 18. k. Vreien Ager: Ager Nr. 6, 18. l. Kat Fald: Ager Nr. 11, 12.

III. Lund Ager Vang: a. Svolbjerer: Ager Nr. 6, 7. b. Lund Agers Fald: Ager Nr. 12, 22, 32. c. Elling Agre: Ager Nr. 6, 16, 24, 30. d. Ydre Holmbakker: Ager Nr. 3, 13, 23, 33, 43. f. Høstlangerne: Ager Nr. 6, 16. g. Hyld Ager: Ager Nr. 6, 16, 26, 36. h. Flodkær Fald: Ager Nr. 6, 16, 26, 36. i. Rønningerne: Ager Nr. 6, 16, 26.

Dertil endnu 4 spredte Agre, hvis Beliggenhed jeg ikke har kunnet udfinde. Overgaard havde altsaa ialt 91 Agre i 34 Fald eller Blokke, og i disse laa de saa spredt, at de alt i alt laa paa 87 adskilte Steder. At Dyrkningsfællesskabet under disse Forhold var en uafviselig Nødvendighed, ses let.

Det dyrkede Areal var saaledes ikke stort, og der saledes ikke meget deri. Den aarlige Udsæd angives

for hele Byen til 30 Tdr. Rug, 42 Tdr. Byg og 62 Tdr. Havre, og Avlen til 89 Traver Rug, 110 $\frac{1}{2}$ Trave Byg og 53 Traver Havre samt desuden 55 Læs Hø. Hele Byens Kornavl var dengang altsaa ikke større end nu for enkelt Gaard, ja for Havrens Vedkommende mindre. Besætningen var da ogsaa kun lille. Paa hver Gaard holdtes ca. 3 Heste, 4 à 6 Fækreaturer og 12 à 16 Faar; men da en Del havde endnu mindre, blev hele Byens Kreaturhold kun ialt 22 Heste, 30 Kreaturer og 84 Faar; der var altsaa langt til de 318 Kreaturer, der kunde holdes paa Fælleden.

Af Gaardene skulde Fæsterne svare en aarlig Afgift, der kaldtes Landgilde. Denne var meget gammel, stammede i sin Helhed fra Middelalderen. Den kunde ikke forhøjes, men som vi i det foregaaende har set, maatte den i daarlige Tider nedsættes mere eller mindre. Den var omtrent ens for alle Gaardene. Som Eksempel kan jeg igen anføre Overgaard, hvis Landgilde var: 2 $\frac{1}{2}$ Td. Rug, 4 Tdr. Byg, 2 Td. Havre, 1 Svin, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, 3 Pund Smør, 1 Læs Hø, 3 Skilling Aalegaardspenge¹⁾, 22 Sk. Brødbagningspenge²⁾, 4 Sk. Spindpenge³⁾ og 1 Mark Haar. Set i Forhold til Byens aarlige Avl og hele Besætning var det en meget stor Afgift; det er derfor let forstaaeligt, at det var nødvendigt at give betydelige Afslag i Landgilden i vanskelige Tider.

Vejerslev By havde 10 Gaarde, hvortil kom de enligt liggende Gaarde Aagaard og Katvad Mølle; desuden var der et jordløst Hus. Det dyrkede Areal ud-

1) Sandsynligvis som Afløsning af en Pligt til at vedligeholde Aalegaarden i Gudena (ved Braarup).

2) Vel nok Afløsning af en Pligt til at levere Brød til Alling Kloster.

3) Rimeligvis ogsaa Hoveriafløsning.

gjorde ca. 510 Tdr. Land, hvortil desuden kom ca. 35 Tdr. Land opdyrket Hedejord. Gaardenes dyrkede Areal var altsaa noget større end i Aidt, men Jorden dyrkedes mindre intensivt. Man havde her ikke Trevangsbrug, men Alsædsbrug; Jorden dyrkedes to Aar (Byg, Rug) og hvilede derefter 4 til 10 Aar. Hedejorden hvilede endog i indtil 16 Aar. Som Følge af det større dyrkede Areal var Fælleden kun lille; der kunde kun græsses »halvfjerdesinde stue og tou store Høveder«. At Vejerslev Jorder udnyttedes daarligere end Aidt Jorder fremgaar ogsaa af, at Udsæden kun var 27 Tdr. Rug, 36 Tdr. Byg og 54 Tdr. Havre, men der avledes bedre, vel som Følge af Jordens længere Hvile. Avlen var 110 Traver Rug, 129 Tr. Byg og 54 Tr. Havre samt 72 Læs Hø. Kreaturholdet var 34 Heste, 43 Kreaturer og 95 Faar. Der svaredes af hver Gaard omtrent samme Landgilde som i Aidt.

Forholdene i Birkets Smaabyer var omtrent som i Hovedbyerne; Borre og Tungelund avlede lidt bedre end Hovedbyerne, de to andre lidt daarligere. Borre kunde i gode Oldenaar fede godt 30 Svin i Skoven, men dette kunde langtfra paaregnes hvert Aar.

Til Kortet.

Det vedføjede Kort er en Kopi af et Udstykningskort fra ca. 1820 (i Matrikulsarkivet); jeg har dog ved Hjælp af Markbogen fra 1686 søgt at føre det tilbage omtrent til den Skikkelse, Markerne havde ca. 1660. Det giver, synes jeg, et godt Billede af den gamle danske Landsby. Nærmest om Byen er Tofterne, der var udenfor Fællesskabet, uden om dem den dyrkede Mark og yderst Skove, Moser, Kær, Heder og Overdrev, der grænsede til Nabobyernes Overdrev. Lands-

byerne med deres dyrkede Jord maatte gøre Indtryk af Oaser i Vildmarken.

De fleste af Marknavnene forklarer sig selv af Naturforholdene. Jeg skal prøve at tolke enkelte af de andre.

Korshøj Vang og Ager har Navn efter Korshøj, der endnu tydelig skelnes, skønt den aabenbart længe har været pløjet; her har vel engang i Middelalderen staaet et helligt Kors; nogen Overlevering herom haves dog ikke. Held Ager har saa stærkt Fald (mod Syd), at der maa pløjes paa langs ad Bakken. Hvims er Hovedems, d. v. s. Tværager. Mel Fald vil sige Mellem Fald. Hosmose er Horsemose (Hestemosen). Debels Dal er et Dobbeltnavn, da Debel betyder Dal. Høstlangerne er vist en Fejlskrivning for Hoslef Agre; Vejen, som gaar forbi, fører ad Hvorslev til, og Markbogen har Hoslef Agre, men ikke Høstlangerne. Paa samme Maade er vist Høstret at forstå som Hoslef Sti (Markbogen). Rønningerne betyder Rydningerne. Hyldager har vel Navn efter Hyldetræ. Svølbjeren er Solbjerg. Killingkær er sandsynligvis efter Hjortekid. Kirkelunds Kær Ager er jo let at forklare; men den findes ikke i Markbogen. Her findes derimod en stor Mark (med 74 Agre), som kaldes Kappelvangs Ager; efter Sammenhængen kan det næppe være nogen anden end Kirkelunds-Kær Ager; men noget Kapel, der kunde have givet den Navn, kendes der intet til. Det er vel ikke umuligt, at Røverskoven engang har været Tilholdssted for Røvere. Skadkær Ager har vel Navn efter den Fugl Skaden, ligesom Ørn Kuller, en ret stejl Bakke, vel engang har baaret Træer med Ørnereder, og Selli Ager har faaet Navn efter Siljetræer. Fra Korshøjkær har der gaet en nu

forlængst udgrøftet, sid Sænkning mod Vest i Skellet mellem Aidt og Tungelund Marker; hvor den skærer Tungelundsvejen, har der rimeligvis tidligt været en Bro af Sten, og langs Lavningen har der vokset Vidjer, der i Sognets Dialekt hedder Vie (langt i); heraf Navnet Stenbro Vie, der nu bruges om Broen eller snarere Stenkisten under Vejen.

Alle disse Navne er jo ret lette at finde ud af; men hvad betyder Elling Ager, Dolken Ørne, Hav, Vreien, Touskov, Kal Falds og Flodkærs Ager? her maa jeg give op.

Trykfejl paa Kortet:

Birkeholm skal være Birkehalen.

Stenbro Vil skal være Stenbro Vie.

Vreim Ager skal være Vreien Ager.

Den Ager, der ligger mellem Kirketoft og Havager hedder Stakels Blok.
